

Csedő Krisztina–Ercsei Kálmán– Geambaşu Réka–Pásztor Gyöngyi A kolozsvári elsőgenerációs városlakók

Tanulmányunk az elsőgenerációs városlakók kérdésével, főleg azok társadalmi jellegzetességeinek leírásával foglalkozik. Kutatásunk alanyai azok az elsőgenerációs városlakók voltak, akik a szocialista modernizációs politika – az industrializációs és urbanizációs folyamatok – által létrehozott körülmények között faluról városra költöztek.

A kommunista industrializáció velejárója volt a falu-város irányú, nagyméretű populációt megmozgató mobilitás. A rurális környezet lakosságát mindenekelőtt a városokban létrehozott ipari létesítmények, az ezekben jelenlevő munkaerő-szükséglet, azaz a munkalehetőségek vonzották; e folyamat ugyanakkor egybeesett a mezőgazdasági tulajdonok kollektivizálásával. A szocialista-kommunista időszak Romániájában zajló erőteljes iparosítás során létrehozott, akkor – a KGST keretein belül – jelentős stratégiai értékkel bíró, és csakhamar veszteségesnek bizonyuló üzemek bezárása és privatizálása jelenti ma a román gazdasági reform sarkkövét. 1989 után, a piacosodás folyamatának beindulásával, a nagy ipari üzemek bezárása és az alkalmazottak elbocsátása jelentős szociális feszültséget eredményezett és eredményez mindmáig: megnőtt a munkanélküliség, jelentőssé vált az elszegényedés és mindez, az előbbieken vázoltak alapján, lényeges mértékben érintette és érinti azt az egykori falusi populációt, amely a szocialista időszakban vált városlakóvá. Ilyen értelemben tanulmányunk az elsőgenerációs kolozsvári városlakók társadalmának nem csupán gazdasági vonatkozásaira tér ki, hanem e csoport(ok) életének különböző kapcsolati és életmódbeli aspektusaira is, valamint az egyének mobilitási mutatóit is vizsgálja.

Tanulmányunk módszertani alapját egy kérdőíves kutatás képezi, amelyet 2002. június 20. és 2002. július 10. között végeztünk a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékének tanáraival.¹ A 923-as elemszámú minta Kolozsvár felnőtt korú lakosságára reprezentatív. A kérdőíves adatfelvétel során főként a városba költözés okait és folyamatát, a migráció indítékát és annak körülményeit igyekeztünk feltérképezni. Adatokat gyűjtöttünk továbbá az elsőgenerációs városlakók életmódjáról, fogyasztási szokásairól, időbeosztásáról, végül vizsgálatunk tárgyát képezte a városlakók társadalmi kapcsolathálója, illetve a foglalkozási struktúrában elfoglalt helye is.

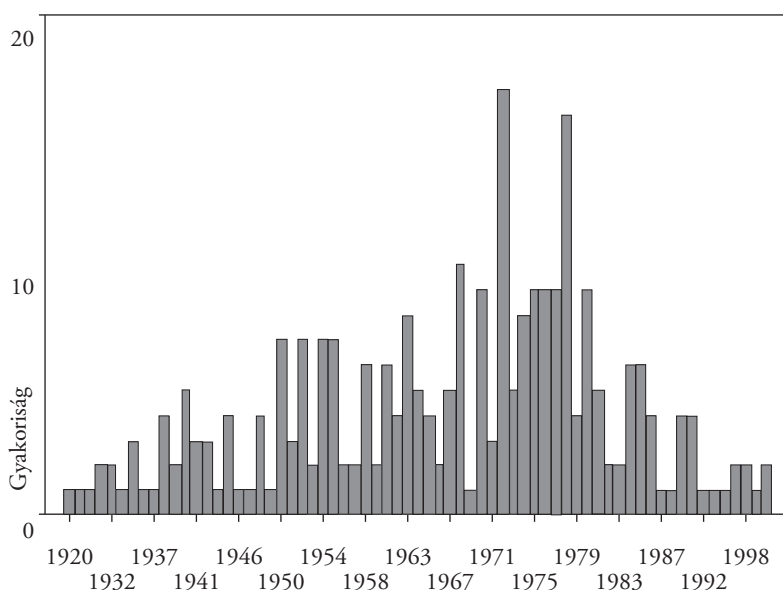
A kérdőíves kutatáson kívül hólabda módszerrel 50 félstrukturált interjú is készítettünk. Interjúvezetőnk elsősorban a vizsgált társadalmi kategória kulturális jegyeinek, életmódjának, cselekvési és magatartási mintáinak megismerésére irányult, feltárva ugyanakkor az alany városhoz, illetve szülőfalujához való kötődésének jellegét és mértékét.

¹ Ezúton szeretnénk köszönetet mondani Neményi Ágnesnek, Magyarai Tivadarnak, valamint Péter Lászlónak támogatásukért és szakmai útmutatásaikért. Ugyanakkor szeretnénk megköszönni az akkor első- és másodéves szociológia szakos hallgatók munkáját is, akik szakmai gyakorlatuk részeként segítségünkre voltak e kutatás kivitelezésében.

A BEVÁNDORLÁS FORGATÓKÖNYVE ÉS ANNAK MOTIVÁCIÓI

A vizsgált populáció 30,2 százaléka definíciónk szerint elsőgenerációs városlakónak tekinthető. Ez utóbbi meghatározásunk szerint azt jelenti, hogy az egyén rurális származású és 14 éves korát követően költözött Kolozsvárra.² Az elsőgenerációs városlakók 60,2 százaléka Kolozs megyei faluból vagy községből, 39,8 százaléka más megyéből származik, többségükben – az esetek 81,5 százalékában – Erdély falvaiból.

A bevándorlás időpontját illetően különböző hullámok figyelhetők meg.³ 1989-ig három jelentős migrációs szakasz volt észlelhető: az első, és méreteit tekintve legkisebb hullám az 1930-as és 1940-es évek közé tehető, a második, az előzőnél kiterjedtebb, de kisebb-nagyobb ingadozásokat mutató, nem egyenletes bevándorlási hullám az 1960-as, illetve 1970-es évek időszakra tehető. A legintenzívebb migrációs időszak az 1970-es évektől regisztrálható. A Kolozsvárra költöztek aránya a csúcstérteket 1972-ben és 1978-ban érte el. Ez utóbbi évet követően mind a bevándorlási arányok, mind a növekedés mértéke fokozatosan csökkenni kezdett. Ez – feltehetőleg – mindenekelőtt Kolozsvár zárt várossá nyilvánításával függ össze. A bevándorlás mértékének előző időszakokhoz viszonyított visszaesése ezen túl az egész ország szintjén bekövetkezett gazdasági recesszióval, a – hivatalosan el nem ismert – munkanélküliség megjelenésével is összefügghet.

1. Ábra: Az elsőgenerációs városlakók Kolozsvárra költözésének időpontja

² Azért döntöttünk a 14 éves korhatár mellett, mert ez jelenti az általános iskola elvégzésének pillanatát, feltehetően tehát ez az a pillanat, amikor az egyén életében meghatározó módon megjelenhet a jövőjéről való döntés szükségessége (otthon marad falujában, tovább tanul, vagy dolgozni megy a városba). Ugyanakkor e korhatár megállapítása révén próbáltuk meg kiválasztani azokat az eseteket, amelyekben az egyén nem saját döntése révén, hanem szüleit követve költözött Kolozsvárra.

³ Mínt hogy a minta statisztikailag nem reprezentatív a bevándorlási évet tekintve, a letelepedési hullámokra vonatkozó adatainkat csupán a jelzett tendenciák szintjén ajánlatos figyelembe venni. E hullámok viszont nagymértékben egybeesnek az országosan is kimutatott falu-város migráció ütemével (lásd Mezei–Rotariu, 1999).

Az elsőgenerációs városlakók közel 40 százaléka munkavállalás céljával költözött Kolozsvárra, 20,6 százalékuk elsősorban az iskola folytatásának szándékával, 27,6 százalékuk pedig családi okokból. A továbbtanulás által motiváltak egyharmada (33,4 százalék) technikai, főiskolai, egyetemi vagy posztgraduális diplomával rendelkezik, szemben a munkavállalás céljával vándorlók 20,4 százalékával. Azok közül, akik elsősorban dolgozni jöttek, 58,3 százalék azoknak az aránya, akik legfeljebb szakmunkásképzőt végeztek (közel 30 százaléká általános iskolai vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek).

Az intenzív industrializáció és urbanizáció időszakában lezajlott tömeges faluról városra vándorlási folyamat a migráció motivációs hátterén, a különböző beazonosítható hullámokon és időszakokon, valamint a bevándorolt népesség szocio-demográfiai sajátosságain túl mindazokkal a tipikus, a migrálást és a letelepedést kísérő mozzanatokkal is jellemezhető, amelyek elsősorban a félstrukturált vagy élettörténet-interjúk során gyűjtött kvalitatív adatok segítségével körvonalazhatók. Tekintettel arra, hogy a falusi népesség városokban történt letelepedése döntően hálózati jellegű volt – vagyis az egész folyamat során az egyének elsősorban olyan információkat használtak fel a vándorlás sikerességének biztosítása végett, amelyek a rokonokkal és szomszédokkal való interakciós helyzetekből és kapcsolatokból származtak – a migrációt olyan társadalmi gyakorlatnak tekinthetjük, melynek jól beazonosítható, megismételt mozzanatai, időbeni csomópontjai vannak.

A falu-város irányú migráció nem az industrializációs folyamat kizárólagos velejárója, így nem is csak a szocialista-kommunista időszak kapcsán beszélhetünk erről a jelenségről. A második világháborút megelőzően elterjedt, széles körben – bár a jelenség mennyiségi dimenziójára természetesen csak az interjúkból mondhatunk becsléseket – alkalmazott gyakorlat és stratégia volt a nagyobb városokhoz közeli falvakból származású fiatal lányok számára a (1) *cselédskedés*. Ez a stratégia voltaképpen csak érintőlegesen sorolható a bevándorlási forгатókönyvekhez, tekintettel arra, hogy nem a szocializmus korabeli politikának a következménye, hanem megelőzte azt. Ezeknek az embereknek a betelepítése ily módon nem képezte részét az urbanizációs törekvéseknek. A falu elhagyásának eltérő jelleget és sajátosságot kölcsönöz az a forгатókönyv, melynek központi mozgatórugója a (2) *munkába állás* volt. Ezen belül alapvetően két modellt különböztettünk meg: az első modell szerint az elsőgenerációs városlakók dolgozni jöttek, azzal a világosan megfogalmazott céllal, hogy a vállalaton keresztüli lakáshoz jutás következtében le is telepedjenek a városban.

„Tudja, hogy van, én most már meggyőződéses kommunistaként fogok meghalni (nevet). Engem a kommunista rendszer hozzásegített ahhoz, hogy szegény falusi, hatgyermekes család fiaként ember, városi, megbecsült ember legyek. Nekem biztosította az ingyenes iskoláztatást, én másképpen soha nem tanulhattam volna. Mi Kolozson éltünk, szegények voltunk, apám, amikor megtudta, hogy bejutottam Szamosújvárra a szakiskolába, majd’ megvert. Hogy nem fogok otthon dolgozni. Napszámba. [...] S amikor azt elvégeztem, kaptam egy szakmát, s így már lehetett elkezdni az életet. Rögtön elkerültem Kolozsvárra a CFR-hez, a vállalatból lakást kaptam.”

A bevándorlás gyakran bejárt útvonala kétlépcsősnek nevezhető. Az első megtett lépés általában a tanulás mozzanatát jelenti, ez történhetett más városban is, és többnyire a hazaingázás

kísérte. A második mozzanat a munkahelyhez, illetve a lakásszerzéshez kapcsolódik, azaz a végleges letelepedéshez.

A munkába állás céljával történő beköltözés egy másik altípusa az, amikor a szakmaszerzés, a tanulás szorosan összefonódik a munkavállalással (leggyakrabban szakmunkásképzőben). A munkába-állási stratégia racionálisnak bizonyult abban a kontextusban, amikor a faluról származott egyén nem rendelkezett kolozsvári lakhellyel, tekintve, hogy a vállalat lakást biztosított alkalmazottai számára.

A harmadik lényeges bevándorlási motivációnak a (3) *továbbtanulás* tekinthető. Véleményünk szerint azonban csupán akkor beszélhetünk erről a modellről, ha a városon végzett iskola nem a közvetlen, egy-két éven belüli munkába-állást segíti elő, hanem hosszabb és ugyanakkor költségesebb – például felsőfokú – felkészülést igényel.

A városba költözést az esetek egy részében *hosszas ingázás* előzte meg. Erre a stratégiára leggyakrabban Kolozsvár zárt várossá nyilvánítása után volt szükség: ekkor már az alkalmazotti státus sem jelentett szükségszerűen lakáshoz jutási lehetőséget is. A letelepedést megelőző ingázás (aminek a szabotálása – a távolsági autóbuszok időszakos megszüntetése – a rendszer kezében olyan eszköz volt, melynek segítségével arra kényszeríthette a falusi embereket, hogy otthon maradjanak a termelőszövetkezet munkálatainak idején) egyike volt tulajdonképpen azoknak a *komplikációs és duplicitásos* (vö. Kligman 2000) gyakorlatoknak, amelyek révén az egyén a rendszer megszorításai ellenére is elérhette célját. Ez a társadalmi gyakorlat olyan cselekvések összességét jelenti, melyek latensen, ki nem mondottan a hatóságok, a rendszer bejegyzésével, tehát komplikációjával zajlottak, s amelyek végrehajtásához általában korrupció társult.

„Hiába voltunk összeházasodva, már megvolt az első gyermek is, L. már 3 éves volt, s még mindig albérletben laktunk. Persze illegálisan. De hát az is illegális volt, amit utána csináltunk. Hallottuk valakitől, aki ugyanabból a faluból jött, hogy azt csinálták, hogy megvettek egy lakást, csak nemigen lehetett kapni, akinek volt máshol is lakása, az eladta. Így költöztünk mi is ide be. De hivatalosan csak rendszerváltás után lakhattunk itt.”

Kolozsvár zárt várossá nyilvánítását követően számos egyéb duplicitáris gyakorlathoz folyamodtak az egyének. Ilyen volt a lebontásra kijelölt lakások megvásárlásának a lehetősége is, amelyért cserébe a hatóságok tömbház-lakást adtak (lásd Pásztor 2003). Más, ehhez hasonló eljárás volt hivatalosan, a személyi igazolvány szintjén, olyan távolságra költözni, mely az adott nagyváros, esetünkben Kolozsvár hatósugarán kívül esett, ahonnan elvileg nem lehetett ingázni, és ez lakáshoz-jutáshoz vezethetett. Sokan azonban nem találtak egyetlen „kijátszási” stratégiát sem, így ha a munkahelyi kihelyezés a házastársétól más városba szólt, akár a rendszerváltásig külön éltek.

Amint kutatásunkból kiderült, az elsőgenerációs városlakók többsége nem szándékszik elköltözni Kolozsvárról. Van azonban egy olyan szegmens ennek a populációnak, mely a továbbiakban a szülőfaluba való visszaköltözést választja. A nyugdíjazás utáni visszaköltözést az esetek nagy részében *folyamatos visszaingázási gyakorlat* előzi meg, ami többnyire nem tudatos, célracionális abban az értelemben, hogy az a majdani visszaköltözést lenne hivatott előkészíteni és megalapozni – ez leggyakrabban gazdasági, önellátási célokat szolgál. Az interjúalanyok a visszaingázást legtöbbször *kényszerpályaként* értelmezik. A második generáció, a gyermekek

felnevelkedése, megházasodása újabb lakásvásárlást tenne szükségessé, ami azonban ezekben az esetekben nem megvalósítható, így a szülők „kényszermegoldásként” költöznek vissza származási helyükre. Máskor viszont a fogyasztások, a közköltség kifizetésének ellehetetlenülése kényszeríti a családot a lakáseladásra. Az elsőgenerációs városlakók e szegmense számára a beköltözés, a városivá válás nem tekinthető sikeres életstratégiának, hiszen előre nem tervezett visszafordulásba, visszatérésbe torkollik.

TÉRBELI ELHELYEZKEDÉS ÉS LAKÁSKÖRÜLMÉNYEK

Annak ellenére, hogy a rurális származású, bevándorló lakosság elsősorban az ebben az időszakban épített lakónegyedekbe költözött (leggyakrabban a lakások munkahelyi kiutalása révén), a rendszerváltás óta zajló ingatlanpiaci folyamatok hozzájárultak e lakónegyedek népességének heterogenizálásához. Így az elsőgenerációs városlakóknak közel egyharmada a Monostori negyedben lakik, de kisebb arányban, mint a teljes lakosság – amelynek 28,6 százaléka él ebben a városrészben. A faluról származó népesség – Kolozsvár teljes populációjához viszonyítva – nagyobb arányban él a Grigorescu negyedben (ahol a teljes lakosság 9,5 százaléka lakik), illetve a Hajnal negyedben, ahol Kolozsvár népességnek 9,8 százaléka él.⁴ A számok tükrében is látható tehát, hogy a szocializmus éveiben felépített tömbházak jobbára a bevándorló népesség számára adtak otthont, s kisebb mértékben a lebontott családi házak tulajdonosainak.

Az 1 szobára jutó átlagos 1,26 személy küszöböt⁵ tekintve, a teljes kolozsvári lakosság 38,9 százalékaról mondható el, hogy a lakások népsűrűsége szempontjából rossz vagy inkább rossz körülmények között lakik. A népesség 15,4 százaléka olyan lakásban lakik, amelyben az egy szobára jutó személyek száma 2 fölött van. Megállapítható, hogy bár a falusi származásúak esélye átlagosan nagyobb arra, hogy a hivatalosan megállapított lakás-népsűrűségi küszöb alatt helyezkedjenek el, és ilyen értelemben lakáskörülményeik gyengébbnek minősíthetők, körükben kisebb a valószínűsége annak, hogy szélsőséges értékekkel találkozzunk.

A fent említett törvényben előírtak alapján az egy személyre jutó átlagos – optimális – lakófelület 20,67 m², a törvény viszont minimálisként – az egyén egészségügyi állapotának romlását megelőzendő feltétlenül szükségessé – 15 m²-t ír elő. S. Nagy Katalin *Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években* c. tanulmányában – a húszas években született baloldali angol szociológiai munkákra hivatkozva – 14 négyzetméteres személyenkénti lakófelületet jelöl meg (S. Nagy 1998:6). Kolozsvár teljes népességének 46,2 százaléka olyan lakásban él,

⁴ Az értékek azért nem tekinthetők pontosnak, mert a minta nem reprezentatív Kolozsvár lakónegyedeire.

⁵ A lakosság jólétével, életszínvonalával kapcsolatos legtöbb mutatót az állam jogi úton szabályozza, ezzel egyszerűen olyan – a lakásépítők, illetve döntéshozók számára kötelező érvényű – normákat hozva létre, amelyek tudományos, egészségügyi, szociális számításokon alapulnak. Nincsen azonban olyan mutató, amely a lakáskörülmények terén *hivatalos szegénységi küszöbként* funkcionálna a döntéshozók számára. A lakáskörülményekkel kapcsolatos előírások az 1996. évi 114-es törvényben találhatóak. Eszerint az 1–3 személyt magába foglaló háztartásokban a szobák számának is a személyszámmal megegyezőnek kell lennie; jogilag az a lakás tekinthető az előírásoknak megfelelőnek, amelyben 4 családtag esetén 3 szoba van, 4 szoba 5, illetve 6 személy esetén, s végül 5 szoba azokban a lakásokban, amelyekben 7 vagy 8 családtag lakik. A felsorolt értékek átlaga alapján azt mondhatjuk, hogy a normának megfelelő lakásban átlagban 1,26 személy lakik egy szobában (l. a 114/1996-os számú törvényt, az 1996. december 31-én megjelent Romániai Hivatalos Közlönyben).

amelyben az egy főre eső lakófelület az optimálisnak tartott 20,67 m²-nél kisebb; a populáció 17 százaléka azonban a 15 m²-es, 15 százaléka pedig a 14 m²-es komfort-küszöbök alatt él. Ilyen tekintetben nincsenek lényeges eltérések az urbánus és rurális származású megkérdezettek családjaiknak lakáskörülményei között.

GAZDASÁGI ÉS ANYAGI HELYZET

Kolozsvár esetében a jövedelem alapján számított szegénységi-mutatók alkalmazása – az országos mutatók esetében alkalmazott módszerektől eltérően⁶ – véleményünk szerint módszer-tanilag megalapozott, hiszen a lakosság többsége nem a mezőgazdaságban foglalkoztatott, így a fogyasztást főként a jövedelem fedezi.⁷ Mivel Románia esetében nincs hivatalosan elfogadott szegénységi küszöb, elemzésünk során más kutatók által (l. Teşliuc–Pop–Teşliuc, 2001; Zamfir 1994; Zamfir–Zamfir, 1995) is használt relatív szegénységi küszöböt alkalmaztuk, ahol az egy főre eső ekvivalens jövedelem 40 százaléka az extrém szegénységi ráta, 60 százaléka a szegénységi küszöb. A Világbank által (Világbanki Jelentés 1997) közreadott szegénységi küszöböket alkalmazva viszont a város lakosságának egy sokkal jelentősebb aránya esik az említett küszöbök alá. A kialakított mutatóknak megfelelően Kolozsvár esetében a szegénységi ráták a következőképpen oszlanak meg:

A szegénységi ráták típusai	Relatív szegénységi küszöb	Világbanki szegénységi küszöb
Extrém szegénységi ráta	10,4	46,6
Szegénységi ráta	26,3	86,6

1. táblázat: Kolozsváron mért szegénységi ráták

A szubjektív szegénység⁸ mértéke nagyságrendekkel meghaladja az általunk felépített (relatív szegénységi) indexek segítségével mért arányokat, sokkal inkább a nemzetközi mutatókkal mért értékekhez közelítve. Egy 1-től 10-ig terjedő skálán – az egyént arra kértük, ezen a skálán helyezze el magát saját gazdasági helyzetének értékelése alapján – a vizsgált populáció 85,5 százaléka 5-öst vagy annál kisebb számot jelölt meg.

⁶ Az országos kutatások során a szegénység-indexeket az általános, háztartásonként számolt fogyasztás alapján számolják, mivel a nemzetközi vizsgálatok során alkalmazott jövedelmi egyenlőtlenségek alapján számolt mutatók nem használhatók. Ennek egyik oka a mezőgazdaság helyzete: Románia lakosságának több mint fele rurális településen lakik. Az önellátásra berendezkedett háztartások életszínvonala nem mérhető a jövedelem nagyságával, a fogyasztás pénzben kifejezett mértéke sokkal nagyobb mértékben tükrözi ezt (Teşliuc–Pop–Teşliuc 2001).

⁷ A módszer alkalmazásának előnye, hogy a jövedelem nem csupán a fogyasztás költségeit, hanem a megtakarításokat (stock) is tartalmazza. Alkalmazásának hátránya, hogy az adatok nehezen – csupán nagyságrendben – hasonlíthatók össze az országosan mért, más szerzők által közreadott adatokkal.

⁸ E módszer szerint különböző skálák alkalmazásával a megkérdezettnek magának kell eldöntenie, hogy szegénynek gondolja-e magát vagy nem. Az általunk elemzett kérdőívben a következő kérdés szerepelt:

Az alábbi kijelentések közül melyik illik leginkább az Önök anyagi helyzetére?

1. Alig van pénzünk élelemre.
2. Csak ételre van pénzünk, és nehezen tudunk ruhát vagy cipőt vásárolni.
3. Van ugyan ruhára és cipőre pénzünk, de drágább dolgokat már nem tudunk megvásárolni.
4. Meg tudunk vásárolni drágább dolgokat is (pl. TV vagy hűtőszekrény), de csak nehézségek árán.
5. Bármit megvásárolhatunk, amit csak akarunk.

E mutatók mértékeit elemezve az általunk vizsgált populációk – elsőgenerációs és nem elsőgenerációs városlakók – esetében arra a következtetésre jutottunk, hogy – habár a számszerűsített mutatók segítségével mért szegénységi ráták szignifikánsan nem különböznek – a szubjektív szegénység mértékei között jelentős a különbség.

Kijelentések	Rurális származású városlakó	Urbánus származású városlakó	Teljes lakosság
Alig van pénzünk élelemre.	32,0	29,3	29,7
Csak ételre van pénzünk, és nehezen tudunk ruhát vagy cipőt vásárolni.	41,0	30,0	33,4
Van ugyan ruhára és cipőre pénzünk, de drágább dolgokat már nem tudunk megvásárolni.	14,7	22,8	20,4
Meg tudunk vásárolni drágább dolgokat is (pl. TV, hűtőszekrény), de csak nehézségek árán.	10,2	15,2	14,0
Bármit megvásárolhatunk, amit csak akarunk.	2,1	2,7	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,1

2. táblázat: A szubjektív szegénység mértéke az elsőgenerációs és nem elsőgenerációs városlakók esetében

Következtetésként elmondható tehát, hogy – bár, mint már említettük, a „kemény” mutatók segítségével nem mutatható ki különbség a két alpopuláció tagjai között – az elsőgenerációsok nagyobb mértékben tartják magukat szegényeknek. E percepció sajátosan különböző életmódbeli elemekben is megjelenik, így nagyobb arányban vásárolnak használtruha-boltból, a háztartásnak nincs megtakarított pénze stb. Ennek oka, véleményünk szerint, az elsőgenerációsok jellegzetes életútjában keresendő. Az életszínvonaluk ilyen méretű negatív értékelése az elsőgenerációsok életútjának és az ebből következő sajátos viszonyítási rendszer következménye. Ezekben az életutakban a városra, jelen esetben Kolozsvárra való költözés jelentősége meglehetősen nagy, az interjúk során gyakran életcélként jelenik meg, s az érintettek számára nem csupán földrajzi, hanem felfele való társadalmi mobilitást is jelent.

„...szüleimnek más volt a meglátásuk, azt mondták nekem, akármibe kerül is, megpróbálnak mind a kettőnket Kolozsvárra küldeni, hogy legyen nekünk könnyebb, mert abban az időben kezdődött a kollektivizálás, és akkor mind nehezebb és nehezebb volt.”

A városra való költözés ugyanakkor egy sor olyan juttatással járt együtt (pl. állás, lakás), amelyek falun nem voltak megvalósíthatók vagy elérhetők. A rendszerváltást követően viszont e juttatások jelentős része megszűnt⁹, és ez az egyének számára a „lecsúszás” érzetét keltette. Feltehetően az elsőgenerációs városlakók esetében mindez nyomatékosabban jelentkezik, hiszen az ő esetükben a felfele való mobilitást siker követte.

⁹ Azok a nagyipari üzemek, amelyek tömegesen vonzották a munkaerőt, beszüntették vagy visszaszorították tevékenységüket, a meglévő állások jelentős része megszűnt, a következő generációk már nem részesülnek az olyan juttatásokból, mint munkahely és lakás biztosítása.

„Amikor idejöttünk, nagyon jó volt, volt állás, mind a ketten kaptunk. Egy ideig cămin-ba (munkásszállóban – a szerző megj.) laktunk, de aztán összeházasodtunk és adtak itt blokkot. Akkor építették, új volt. Mindenkinék adtak a gyárba, nem úgy, mint most, még munkahely sincsen, nemhogy még adjanak apartamentet. Most lakhatsz az utcán. A gyerekek itt laknak velünk, mert nincs ahova menjenek. [...] Nagyon rossz most, szegények lettünk. Valamikor jól ment nekünk, nyaralni mentünk minden évbe, meg a gyerekeknek megvettünk mindent. Most csak nézzük a vitrineket, még kenyeret is alig veszünk. Abból a pénzből, amit somázként adnak, nem jut.”

A LAKÓHELYI MOBILITÁS JELENLEGI ASPEKTUSAI

Tekintettel arra, hogy a költözés – az olyan típusú motivációt leszámítva, amely az egyén életútjának tipikus kulcsfontosságú mozzanataihoz, például a családalapításhoz kapcsolódik – valójában nemcsak térbeli, hanem társadalmi mobilitás is (akár lefele, akár felfele irányuló, és amelynek egyik következménye – makroszinten – éppen a szukcessziós, invázós vagy filtrációs folyamatok egyike lehet), ennek a típusú mobilitásnak a fogalom- és jelenségkörébe sorolható az egyének *elköltözési szándéka*. A városból való elköltözés ugyanis – értelmezésünk szerint – olyan stratégiának tekinthető, amelyet a városon belüli lakóhely-változtatáshoz hasonló indokok vált-hatják ki, és amely azonos jellegű felfelé vagy lefelé irányuló társadalmi mobilitást jelölhet.

Kutatásunk során három kérdés segítségével próbáltunk arra választ kapni, hogy a kolozsvári lakosság mely szegmenseire jellemző ez a szándék, milyen lehetséges motivációs háttér áll e terv mögött, illetve mi a városból való elköltözés célja. A közeljövőre vonatkozóan a válaszadók 5,8 százaléka nyilatkozta azt, hogy szándékában áll elköltözni a városból, további 11 százalék pedig lehetségesnek tartotta ezt. A kérdésre válaszolni nem tudók, illetve a választ megtagadók eseteit leszámítva tehát a lakosság 80,2 százaléka nem óhajtja kolozsvári lakhelyét elhagyni. Az elköltözés – biztos vagy valószínű – tervét latolgatók többsége (44,9%) külföldöt jelölte meg célként, közel egyharmada (27,1%) falura, 13,6 százaléka pedig más városba költözne. A költözés indokát a válaszadók legnagyobb arányban *a könnyebb megélhetés* keresésében jelölték meg: 46,1 százaléka olyan gazdasági helyzet megvalósításának reményében költözik el, amely Kolozsváron számára nem adott. A máshol letelepedni vágyók 15 százalékát jelenti a lakosságnak az a kategóriája, amelynek az elköltözés egy kiterjedtebb életstratégia része: a tömbházakban élők azon része, akik nem tudják lakással kapcsolatos fogyasztásaikat (az ún. közköltöskéket) kifizetni, eladják lakásaikat, és a kapott összegből egyrészt tartozásaik törlesztik, másrészt pedig egy kisebb településen (a kolozsváriak esetében ez gyakran Torda) olcsóbb lakás vásárolnak. A költözési szándékot megfogalmazók – összesen – 32,2 százaléka *családi* vagy *szakmai, munkahelyi* okokból kívánják a várost elhagyni. Az elköltözni készülnők kis aránya (6,1%) hivatkozott a városra jellemző negatív jellegzetességekre (*zajos, szennyezett* stb.). Az elmaradt, kifizetetlen közköltöskék formájában felgyűlt adósságok törlesztése és egy olcsóbb lakás vásárlása más városban stratégiája legmeghatározóbb módon az elsőgenerációs városlakók számára jelent túlélési stratégiát: 26,7 százalékuk folyamodik ehhez a megoldáshoz a tartozások kifizetése végett. A városi származásúak, illetve a Kolozsváron születettek esetében ez csak 10,6, valamint 6,3 százalékban képezi a tervezett elköltözés indítékát. A falvakról bevándorolt népességnek az a kategóriája te-

hát, amely ismét vándorlást tervez, elsősorban gazdasági, megélhetési természetű okokból teszi ezt: 46,7 százalékuk a költségek alacsonyabb színvonalát remélve költözik el.

Ennek a típusú stratégiának a másik vonzata a városról falura való (vissza)költözés arányában is felfedezhető: az elsőgenerációs városlakók 51,5 százaléka falura szeretne elköltözni (az adatokból nem derül ki, hogy milyen arányban jelenti ez a szülőfaluba való visszatelepedést), míg az urbánus (illetve csak a kolozsvári) származásúak csak 15, illetve 17 százaléka szándékszik ilyen céllal elköltözni. Lényeges különbség mutatkozik a külföldre való vándorlás szándékának gyakoriságában: a falusi származású lakosságnak csak közel egyharmada (24,2%), ezzel szemben az ország bármely városából, valamint a Kolozsvárról származók 61,5, illetve 53 százaléka fejezte ki a külföldre való emigrálás szándékát. Az eltérés hasonló jellegű és intenzitású a szakmai, munkaerő-piaci okok által motivált költözési szándék tekintetében: a falusi származású egyének körében 6,7 százalék azoknak az aránya, akik munkahellyel kapcsolatos megfontolásból tervezik a vándorlást, szemben a városos, illetve kifejezetten Kolozsváron születettek esetében mért 28-28 százalékkal. Más szóval, a rurális származású egyének körében négyszer kisebb a munkahelyi, szakmai okok súlya a földrajzi mobilitás vállalásában. Jelentéktelen, sőt gyakorlatilag meg sem jelenő motiváció az (esetleges) elköltözés kapcsán a város zaja, szennyezettsége, illetve mindazok a tényezők, amelyek ilyen tekintetben zavaró faktorokká válhatnak (a különféle városi, valamint a specifikusan Kolozsvárról származó egyének, 7 illetve 8 százalékos arányban nyilatkozták azt, hogy tervezett lakhelyváltogatásukat a városi élet említett természetű hátrányai motiválják).

A legkisebb területi mobilitási kedv tehát a faluról betelepedett, elsőgenerációs városlakóknál figyelhető meg (83 százalékuk válaszolt erre a kérdésre határozott *nem*-mel), s ennek a kis volumenű – mobilis – népességnek több mint fele falura, alig harmada pedig külföldre akar költözni. Ezzel szemben négy, illetve hat százalékponttal magasabb a költözést tervezők aránya a nem elsőgenerációsok, illetve a kolozsvári származásúak körében, ebben az esetben viszont a külföldre emigrálás jelenti a domináns életstratégiát (53, valamint 61 százalékos arányban).

A rurális származású kolozsváriak körében leginkább a felnőtt korúak számára jelent kívánatos életstratégiát az elköltözés (a költözni szándékozók 72,5 százalékát 35 és 65 év közöttiek képezik), akik döntően (35 százalékban) középfokú vagy annál alacsonyabb iskolai végzettségűek (25 százalék szakmunkásképzőt, 27,5 százalékuk pedig 8 általános iskolai osztályt vagy annál kevesebbet végzett). Az elsőgenerációsok e mobilisabb szegmensre 52 százalékos arányban inaktív (többségükben nyugdíjasokról van szó), 40 százalékuk pedig teljes munkaidőben, egy főállásban dolgozik. E kategóriának alapvetően másként néz ki a városra való költözés motivációs struktúrája, a teljes elsőgenerációs népességhez képest: nagyobb hangsúlyt kap a munkába állás szándéka és ugyanakkor kisebb jelentőségű a tanulási vágy. A teljes lakosságban mért átlaghoz viszonyítva nagyobb arányban volt ez a populáció munkanélküli (37,5 százalékban a teljes népesség 20 százalékához képest), a nők mintában való felülreprezentáltsága ellenére többségükben férfiak. Feltételezhető továbbá, hogy az egyének lakáskörülményei, illetve az ezzel való elégedettség szerepet játszik a költözési szándék megfogalmazásában, tekintettel arra, hogy kétszeres a migrációt tervező egyének körében a lakáskörülményekkel való elégedetlenség mértéke. A gazdasági helyzet – válaszó általi – megítélése alapján arra is lehet következtetni, hogy az elköltözéssel az egyének saját gazdasági státusukon is igyekeznek javítani (tekintettel arra, hogy 77,5 százalékuk úgy nyilatkozott, nehezen tudnak cipőt, ruhát vásárolni, gyakran az élelem beszerzése is gondot jelenthet).

A származási faluba való időszakos vagy ismételt visszatérés alapjánál eltérő természetű okok állhatnak: ez a típusú kapcsolat jelölhet egyrészt egyfajta *hiányos integrációt* a városi struktúrákban, mind a társadalmi kötelékek, mind pedig gazdasági téren, a munkaerőpiacon, vagy egyszerűen csak olyan típusú szükségletek kielégítetlenségére is vonatkozhat, amelyek a rurális környezetbe való visszatéréssel pótolhatók.

A faluról származó kolozsváriak 30,4 százaléka teljesen megszakította kapcsolatait szülőfalujával, további 35,5 százalékuk bevallásuk szerint évente többször látogatnak el oda, 20 százalékuk pedig havonta több alkalommal. Ehhez képest kisebb arányt (0,7%) képviselnek azok, akik naponta járnak ki a faluba, a vizsgált népességnek körülbelül egytizede havonta egyszer megy ki, 3,6 százaléka pedig hetente több ízben is. Egy látogatás alkalmával döntően (81,7 százalékos arányban) egy-két napig tartózkodnak ott, s csak viszonylag kis hányadban (6% körül) töltenek a szülőfaluban két hétnél hosszabb időszakot.¹⁰

A szülőfaluba való visszaingázás jelensége bizonyos mértékig a végleges falura költözés előzményének is tekinthető: hipotézisünk szerint mindazok a társadalmi, rokoni és gazdasági kapcsolatok, amelyek a visszaingázás folyamán létrejönnek és folyamatosan megerősödnek, olyan motiváló tényezőkké is válhatnak a későbbiekben, amelyek az egyént – adott szélesebb társadalmi-gazdasági kontextus esetén – a falura való visszavándorlásra is készíthetik. Bár – a korrelációs együttható segítségével mért – szignifikáns összefüggés nem állapítható meg e két jelenség között, ez – részben, véleményünk szerint – annak is tulajdonítható, hogy a falura való elköltözés nem csupán azokra az egyénekre vonatkozik, akik szülőfalujukba térnek vissza. Ilyen értelemben, a falura való visszaingázás az elsőgenerációs városiakok életmódjának egyik jelentős sajátossága. A falura való visszatérési gyakorlat motivációja kettős, egyszerre emocionális (vágyakozás, nosztalgia, kapcsolatok ápolása, pihenés, kikapcsolódás) és racionális (a család vagy háztartás jövedelmének kiegészítése) természetű.

A gazdálkodásnak ezt a modelljét azok a családtagok is elsajátítják és magukévá teszik, akik esetleg eredetileg nem voltak falusi származásúak, mindenképp ennek anyagi előnyeiért is. Van azonban ennek a jelenségnek egy olyan dimenziója, amely elsősorban a munkanélküliségben, a szegénységben gyökerezik, illetve a nagyon sok ember által ingatagnak, átláthatatlannak érzett társadalmi-politikai helyzetben. Ebből a környezetből jelent „kiszabadulást” a hazaingázás, még ha az élelmiszer-erőforrások kiegészítésére irányul is.

AZ ELSŐGENERÁCIÓS VÁROSLAKÓK RÉTEGZŐDÉSE

Az elsőgenerációsok helyét a társadalmi struktúrában először a foglalkozási struktúra, majd a Bourdieu-i tőketípusok mentén körvonalazzuk. A foglalkozási struktúra vázolására az Erikson-Goldthorpe által kidolgozott osztályséma¹¹ adaptált változatát alkalmazzuk (vö. Veres 2003).

¹⁰ A szülőfaluba való visszaingázás magatartásának e két vizsgált dimenziójában (a visszajárás gyakoriságát, illetve a kint töltött időtartamot tekintve) semmilyen statisztikai összefüggés nem figyelhető meg, elsősorban a kis esetszám miatt.

¹¹ Erikson és Goldthorpe az általuk alkalmazott osztálysémával a foglalkozási kapcsolatokból adódó különbségeket modellezik. Céljuk, hogy a pozíciókat megkülönböztethessék a munkaerő-piac és termelési egységek kapcsolata alapján. Az osztályséma kidolgozásakor Weber és Marx műveit veszik alapul, így a séma alapja a hármas felosztású osztályhelyzet meghatározása. E szerint megkülönböztethetők munkaadók, munkaadó nélküli önálló munkások,

Mivel a foglalkozás ez esetben tulajdonképpen a munkaerő-piaci helyzetet modellezi, mindekelőtt azt a módszertani megállapítást kell tegyük, hogy a két alpopuláció összehasonlítása esetén a mintába bekerülő gazdaságilag aktív¹² népességet vizsgáljuk.

A foglalkozás származás szerinti alpopulációk mentén történő vizsgálata előtt néhány szót szólnunk a kolozsvári – gazdaságilag aktív – népesség foglalkozási struktúrájáról, mintegy keretbe helyezve így az azután következőket.

Annak ellenére, hogy a kolozsvári foglalkozási struktúrában mind az ipari, mind a mezőgazdasági szektorban az alkalmazottak száma a kilencvenes évek elejétől csökkenni kezdett,¹³ a kutatás adatai alapján a kolozsvári népesség körében a szolgáltató osztályhoz tartozók aránya az egyes, alkalmazottakat magába foglaló osztályokhoz képest alacsony, a fizikai munkát végzők aránya pedig az alkalmazottak körében magas.

	Urbánus származásúak	Rurális származásúak	Össznépesség
Szolgáltató osztály	7,8	3,1	6,2
Kistulajdonosok és önállók	5,1	8,5	6,2
Kevésbé rutinjellegű szellemi munkát végzők	35,0	19,2	29,7
Rutinjellegű szellemi munkát végzők	18,3	13,1	16,5
Fizikai munkát végző alkalmazottak	33,9	56,2	41,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

3. táblázat: A származás és munkaerő-piaci helyzet közötti összefüggés (N=387)

A származás és a munkaerő-piaci helyzet között szignifikáns összefüggést tapasztaltunk. Míg a városi származású egyének körében a kevésbé rutinjellegű szellemi munkát végzők vannak a legnagyobb arányban, az elsőgenerációsok legtöbben fizikai munkát végző alkalmazottak. A fizikai munkásoknak az összpuláción belüli nagy arányára utal az is, hogy az urbánus származásúak körében is a fizikai munkát végzők képezik a kevésbé rutin szellemi munkát végzők osztályát követően a legmagasabb, ez utóbbihoz közelítő, azzal szinte megegyező arányt.

illetve alkalmazottak. Lényeges megkülönböztetés a továbbiakban, hogy a szerzők elkülönítik a *szerződéses viszony* és a *szolgáltató viszony* szerinti alkalmazottakat, illetve a kettő közötti „köztes helyzetűeket”. A szerződéses viszony szerinti alkalmazottak egy csereviszonyban vesznek részt, „erőfeszítést” cserélnek pénzre. A munkakapcsolat hosszabb távra szól, a fizetés mellett az alkalmazottak kiegészítő juttatásra számíthatnak (karrier, fizetésemelés, nyugdíj-jogosultság, stb.). Szolgáltató kapcsolatról nagy felelősséggel járó, speciális tudást, szakértelmet igénylő munkák esetén beszélhetünk. A szervezetnek meg kell bíznia az alkalmazottban. A szerződéses viszony szerinti osztályok a munkaszerződéses osztályok, amelyeken voltaképpen a fizikai munkások osztálya. A szolgáltatói viszony szerinti osztályokban értelmiségieket, magasan képzett technikai, adminisztratív dolgozókat és menedzsereket találunk. Ez az osztály tovább differenciálódik a felkészültség, a szakértelem, a felelősség foka szerint. Mivel e két említett viszony szerinti osztályok ideáltípusok, e között megjelenik két köztes osztály, amelyek egyik ideáltípushoz sem sorolhatók. Ez a szellemi rutinmunkát végzők, illetve a technikai és művezetők osztálya. Ez előbbi is differenciálható kevésbé és inkább rutin munkát végzőkre (Erikson-Goldthorpe 1997:16–23).

¹² A kolozsvári népesség körében a gazdaságilag inaktívak csoportja van túlsúlyban a kutatás adatai szerint, ezt a tény az 1992. évi népszámlálási adatok alapján is megállapítható.

¹³ Az állam alkalmazottak száma 1991–2001 között 31,3 százalékkal csökkent (Forrás: INS – Fişa localităţii desfăşurătoare 1991–2001, illetve saját számítások).

A következőkben Bourdieu három tőketípusának (Bourdieu 1997:150–178) egy-egy dimenziója szerint vizsgáljuk meg a társadalmi strukturálódást. Először az intézményesült kulturális tőke, azaz az iskolázottság, majd a gazdasági tőke egyik dimenziója, a tartós fogyasztási cikkekkel való rendelkezés, végül a társadalmi tőke, a társadalmi kapcsolatháló strukturáló hatását vizsgáljuk.

ISKOLÁZOTTSÁG SZERINTI RÉTEGZŐDÉS

Az iskolázottság mérésére két változót használtunk. Az egyik az elvégzett osztályok szerinti mennyiségi változó, a másik minőségi változó – egy olyan mutató, amely egy adott képzési szinten összesíti az iskolázottsági szintet, a különböző tanulmányi formákat ????. Az elvégzett iskolai évek átlagai közt szignifikáns különbség van a két alpopulációt tekintve. Továbbá, a kolozsvári népesség körében legtöbben középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, a népesség hozzávetőleg egyharmada alapfokon iskolázott, és mintegy egynegyede rendelkezik felsőfokú iskolai végzettséggel.

	Urbánus származásúak	Rurális származásúak	Össznépesség
Alapfokú iskolai végzettség	27,4	47,8	33,6
Középfokú iskolai végzettség	46,9	36,0	43,6
Felsőfokú iskolai végzettség	25,7	16,2	22,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

4. táblázat: A származás és iskolázottság közötti összefüggés (N=913)

Az urbánus származású egyének almintájában az össznépességhez hasonlóan a középfokon iskolázottak képezik a legnépesebb csoportot. Ettől eltérően, az elsőgenerációsok populációján belül az alapfokon iskolázottak vannak a legnagyobb arányban. Az elsőgenerációsok mind a közép-, mind a felsőfokon képzettek alacsonyabb arányban vannak jelen a városi származású almintához képest. Az elsőgenerációsok tehát nagyobb arányban végeztek általános iskolát, illetve szakiskolát. A városon született egyénekhez képest kisebb arányban szereztek érettségi, illetve főiskolai, egyetemi diplomát.

ANYAGI HELYZET SZERINTI RÉTEGZŐDÉS

A gazdasági tőkevolumen jelen esetben a tartós fogyasztási cikkek, anyagi javak standard skálája alapján elkészített mutató. Jelen esetben a csoportosítás 14 használati cikkre vonatkozik, ezek megléte alapján jön létre az ellátottsági szint. Természetesen, ez csak egyik indikátora az illető személy anyagi helyzetének, sok esetben a már régebb kialakult helyzetet tükrözi mennyiségileg és nem minőségileg.

A tartós használati cikkekkel való ellátottság terén a két almintát tekintve szignifikáns különbség észlelhető. Az elsőgenerációsok tulajdonában átlagban 5,55 tartós fogyasztási cikk van, az urbánus származásúak esetén az átlag 6,21.

Az ellátottsági szint és a generációhoz való tartozás között szignifikáns összefüggés mutatkozik. Mind a rurális, mind az urbánus származásúak populációja leginkább 5–9 fogyasztási cikkel rendelkezik. A közepes ellátottsággal rendelkezők aránya mindkét esetben nagyobb, mint a populáció fele. Eltérések az alacsony, illetve magas szinten való ellátottság tekintetében mutatkoznak. Az elsőgenerációsok a nem elsőgenerációs lakosokhoz viszonyítva inkább birtokolnak 4 vagy ennél kevesebb, és kevésbé birtokolnak 10 vagy ennél több fogyasztási cikket. Az elsőgenerációsok almintájában tehát nagyobb az alacsony, illetve közepes ellátottsági szinttel rendelkezők aránya és kisebb a magas ellátottsági szinttel rendelkezők aránya.

A TÁRSADALMI KAPCSOLATHÁLÓK STRUKTURÁLÓ HATÁSA

A társadalmi struktúra és az egyéni cselekvések közti összefüggés a társadalmi tőke fogalmán keresztül értelmezhető (Bourdieu 1997; Coleman 1988). A társadalmi tőke a gazdasági és emberi tőkéhez viszonyítva azzal a sajátossággal bír, hogy nem kizárólag egy aktor birtokában van, hanem azoktól a direkt és indirekt kapcsolatoktól függ, amelyeket az egyén a kapcsolathálózatában résztvevő másikkal fenntart (Jansen 2000:37). A társadalmi kapcsolatháló az interakciók koordinációjának önálló formája, amely központjában autonóm és független aktorok kölcsönös bizalomra alapuló együttműködése áll (Weyer 2000a:11). Ily módon a kapcsolathálókat alatt általában jól meghatározott és elhatárolt aktorok csoportját ill. az azok között létrejött kapcsolatokat értik. A kapcsolatok hálózatát csomópontok és a csomópontokat összekötő irányított vagy nem irányított vonalak által alkotott szociogrammként lehet ábrázolni (Wellman-Berkowitz 1988:4). Amennyiben a pontok individuumokat jelképeznek, a hálózat az egyén *egohálóját* körvonalazza, ha a csomópontok csoportokat és az ezeket összekötő vonalak a csoportok közti kapcsolat meglétét jelzik, a hálózat a közösség *teljes hálóját* jelzi.

A szociológiai hálózatelemzés sajátossága, hogy vizsgálja mind a társadalmi *folyamatokat* – az azokat a folyamatokat, amelyek társadalmi cselekvések ill. társadalmi kommunikáció útján jöttek létre –, mind a társadalmi *struktúrákat* – vagyis azokat a szerkezeteket, amelyek a társadalmi cselekvések és a kommunikáció eltérő hatásait követően keletkeznek és változnak (Weyer 2000a:13).

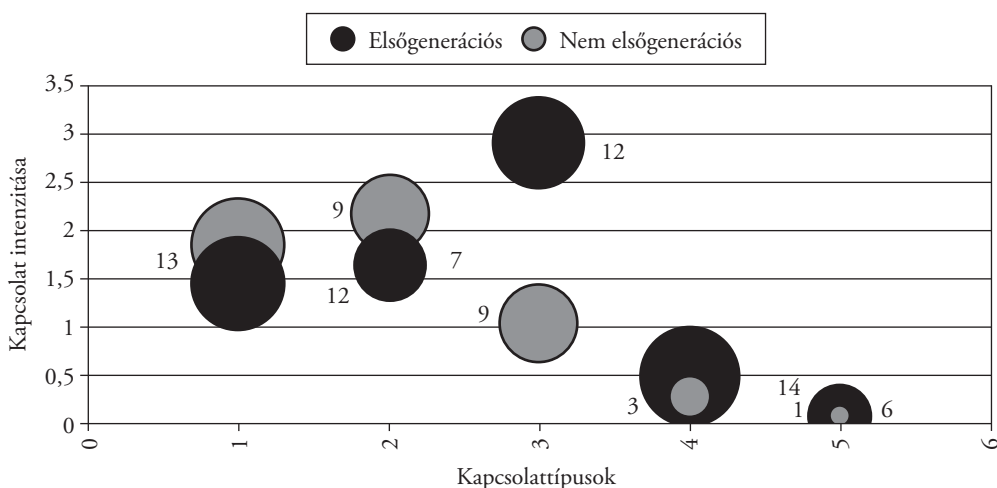
Kutatásunkban az első- és többedgenerációs kolozsvári városlakók egohálójának formális elemzésére¹⁴ vállalkoztunk, a kapcsolatok irányát, intenzitását és rétegzettségét mértük. Ily módon lehetőség nyílt az említett két alpopuláció kapcsolathálózatainak összehasonlítására.

Makro-mikro-modell szempontjából a hálózat átmeneti kategória az egyén (az egyéni cselekvések szintje) és a társadalmi szerkezet (a szociális struktúra szintje) között (Weyer 2000b). Átmenetet teremtve ezen két szint között érvényesül a társadalmi kapcsolatháló kettős funkciója: egyrészt csökkentik a mások magatartásával szembeni bizonytalanság érzetét – ez a *stratégiai*

¹⁴ Mint ismeretes, a szociális hálózatok vizsgálatának a társadalomtudományokban két megközelítése terjedt el: a kapcsolatháló *formális elemzése* (főbb képviselői Schenk, Pappi, Scott, Trezzini) ill. azok *cselekvéskoordináció* szerinti tipologizálása (Powell, Sydow, Mayntz, Willke). Míg az utóbbi a hálózatot a modern társadalmak tervezett módon, bizonyos előnyök megszerzése érdekében stratégiaileg cselekvő aktorainak konstrukciójaként értelmezi (jellemző példa erre a szervezeti hálózatok tanulmányozása), a kapcsolatháló formális elemzése olyan kapcsolati összefonódások vizsgálata, melyek struktúráit mennyiségi módszerekkel mérni lehet, összetevői pedig egyéni aktorok vagy csoportok (Weyer 2000a:14–17).

funkció, másrészt az egyéni teljesítmény növekedéséhez vezetnek – ezt nevezik *instrumentális funkció*nak (Weyer 2000a:10).

Stratégiai funkciójukat tekintve az elsőgenerációs városiak szempontjából a kapcsolathálózatok a társadalmi integrációt segítik elő. Négy síkon vizsgáltuk – a gansi modell (vö. Gans 1965) alapján – a kolozsvári városiak szociális hálójának felépítését és ezáltal integráltságuk fokát. Elemeztük a primér (vérségi kapcsolatok), a szekundér (szomszédok, barátok) és a terciér csoport (ismerősök, munkatársak), ill. a külvilág szerepét, valamint ezen kapcsolatok minőségét és gyakoriságát. A kapcsolatok mennyiségét és intenzitását tekintve – bár mind a négy vizsgált szinten tapasztalható eltérések – szignifikánsan csak az első- és többedgenerációs kolozsváriak szekundér kötelekei különböznek.

2. Ábra: Az első- és többedgenerációs városiak kapcsolatainak egyes típusai és azok nagysága ill. intenzitása (átlagértékek)

1 – kolozsvári család; 2 – kolozsvári barátok; 3 – kolozsvári szomszédok; 4 – szülőhely: család; 5 – szülőhely: barátok

A primér csoport mindazokat a vérségi kötelekeket tartalmazza, amelyek a jelenlegi kolozsvári városiakot a városhoz ill. szülőfalujához / -városához fűzik. Bár a falusi és városi származású egyének kolozsvári családi kapcsolatainak nagysága között szignifikáns különbség nem tapasztalható (átlagban 12 ill. 13 kapcsolat), intenzitásukat tekintve ezek a kapcsolatok a városi születésűek esetén szignifikánsan gyakoribbak, mint az elsőgenerációsoknál. További előrelátható szignifikáns eltérés mutatkozott az első- és többedgenerációs városiakoknál a szülőhelyhez kötődő családi kapcsolati tőke nagyságát illetően (átlagban 14 ill. 3 kapcsolat). Az elsőgenerációsok esetében a családi koalícióknak erős társadalomszervező erejük van, a primér kötelekek jelentik a kapcsolati tőkéjük túlnyomó részét. Interjúinkból kiderült, a család és a rokonság a kölcsönös segítségnyújtás többretegű, rejtett, megbízható és elsőrendű hálózata. A vérségi kötelekek összefonódnak a gazdasági kapcsolatokkal, az információ áramlataival és egyben a társadalmi integrációt is elősegítik (tekintsük csak a bevándorlás forгатókönyvét, amely szinte minden esetben a széleskörű rokon kapcsolatok felhasználásával valósul meg).

A szekundér kapcsolati csoport a baráti és a szomszédsági kötelekeket összesíti. Szignifikáns eltérés tapasztalható a rurális és urbánus származású egyének szekundér kapcsolati tőkéjét illetően: míg az elsőgenerációsok átlagban Kolozsváron 12 szomszédi és 7 baráti kapcsolatot tar-

tanak számon (a medián érték 6 ill. 4 kapcsolatot), az urbánus származásúaknál az arány fordított: átlagban valamivel kevesebb mint 9 szomszédi és 9 baráti kapcsolatot ápolnak (a medián értékek 4 ill. 6 kötelék). A kapcsolatok intenzitásában is szignifikáns eltérés mutatkozik: az elsőgenerációsok szekundér kapcsolataikat a kortárs csoport¹⁵ kritériumai szerint alakítják ki, a térbeli közelségnek köszönhetően főleg a szomszédokkal találkoznak gyakrabban és a családon kívül velük beszélnek meg különböző problémáikat (az elsőgenerációsok 45,8 százaléka mindent kizárólag a családban és/vagy a szomszédokkal beszél meg; a városi származásúak aránya ezzel szemben csak 34% – a különbség szignifikáns). A városról származók a szomszédok helyett barátokkal (azaz hasonló érdeklődésű, temperamentumú, ízlésű stb. egyénnel, tehát nem feltétlenül a kortárs-csoport tagjaival) érintkeznek többször, és a család után főleg velük beszélnek meg gondjaikat.

A tercier csoport kapcsolatai a további informális, de gyenge intenzitású kötelékeket tartalmazták. A mért ismerősi és munkatársi hálózatok sem nagyságukban, sem intenzitásukban nem térnek el szignifikánsan egymástól az első- és nem elsőgenerációsok esetében (ismerősök: átlagban 89 ill. 100, a medián mindkét esetben 30 kapcsolat; munkatársak: átlagban 15 és 13, a medián 0 és 3 kapcsolat).

A külvilág összesíti a formális kapcsolatokat: mindazokat a személyes kötelékeken túlmutató, általában intézményekhez való viszonyulást, amely a mindennapi interakciók része. Kutatásunkban az egyházzal szembeni kapcsolatot, a városi szórakozási lehetőségek igénybevételét, a közszolgálati intézmények használatát és az irányukba tanúsított bizalom nagyságát (a kolozsvári polgármesteri hivatal, prefektúra, törvényszék, rendőrség), valamint a más nemzetiségűekkel szembeni előítéletesség mértékét hasonlítottuk össze. A külvilággal fenntartott interakciók, valamint a különféle szolgáltatások igénybevétele a társadalmi integrációnak és ezáltal a kapcsolathálózatok által játszott stratégiai funkció beteljesedésének alapvető fokmérője. Az első- és többedgenerációs kolozsvári városlakók között a következő szignifikáns eltéréseket mértük: az elsőgenerációsok gyakrabban járnak templomba, viszont sokkal ritkábban moziba, színházba/operába, koncertre / táncolni, múzeumba, étterembe vagy sportolni; továbbá inkább megbíznak az egyházban és a kolozsvári Polgármesteri Hivatalban, mint urbánus származású társaik.

A más nemzetiségűekkel szembeni attitűd mértéke nem függ a városban lakás generációs számától. A kérdőívben szereplő Bogardus-skála alapján a magyar elsőgenerációs kolozsváriak 43 százaléka a román nemzetiségűeket családjukba fogadná, a teljes magyar elsőgenerációs populációra mért Bogardus-mutató¹⁶ értéke 2,27. Így a magyar elsőgenerációsok által egy román etnikumúhoz viszonyított átlagos legközelebbi kapcsolata valahol a barátság és a munkatársi viszony között van, jóval közelebb a barátsághoz. Ezek az arányok megegyeznek a nem elsőgenerációsok által megjelölt legközelebbi kapcsolatokkal. A román nemzetiségűeknek a magyarokkal szembeni attitűdje hasonló: a Bogardus-mutató értéke 2,21.

¹⁵ A kortárs-csoport azt jelenti, hogy az egyén szociometriailag kiválasztott kortársak közé kerül és nem azok közé, akik kevésbé szembeötlő jellemvonások, tehát hasonló temperamentum vagy ízlés szerint tekinthetők társnak (Riesman 1996:131).

¹⁶ A Bogardus-skála alapján, a legközelebbi viszony és az előfordulási gyakoriság függvényében számoltuk ki. Értékei a szokásos az 1–6-os intervallumba tartozhatnak, lehetséges egész értékei: 1 – családban fogadnám (házastársként is), 2 – elfogadnám barátként, 3 – elfogadnám munkatársnak, 4 – elfogadnám szomszédnak, 5 – egy városban/faluban laknék velem, 6 – egy országban sem laknék velem.

Az elsőgenerációs kolozsvári városlakók kapcsolathálójáról összegezve elmondható tehát, hogy a rokoni kötelekeknek a teljes egohálóban meghatározott arányuk, szerepük és fontosságuk miatt az elsőgenerációsok társadalma egy jellegzetesen *rokoni társadalom*. A tágabb városi társadalomba, annak aktoraiba és intézményeibe való integrálódás a rokoni hálózaton keresztül és annak többszörös rétegzettsége¹⁷ által valósul meg. A fizikai közelség fenntartására való törekvés, valamint a rokoni kapcsolatok mint erőforrás felhasználása bizonyos specifikus esetekben – hivatali ügyintézéseknél például – a nyilvánvaló gazdasági racionalitáson túl a rurális származású városlakók városi struktúrákba és társadalomba, ennek intézményrendszerébe való elégtelen, hiányos integrációját jelenti. Törekvésük lényegében akként is értelmezhető, hogy a rokonok és családtagok lássanak el olyan funkciókat, melyeket egy ideáltipikusan urbánus, középosztályi társadalomban a szomszédok, barátok, intézmények, tisztviselők, a szolgáltató szektor lát el.

A rokoni, valamint az integrált szomszédsági kötelekeken keresztül teljeseedik be az elsőgenerációsok társadalmi kapcsolathálózatának második, instrumentális funkciója. Eszerint – mint már korábban említettük – a kapcsolathálók az egyéni teljesítmény növekedéséhez vezetnek. A teljes városi társadalomba való hiányos integrációjuk miatt az elsőgenerációs városlakók a meglévő kapcsolathálózatuk – rokoni társadalmuk – által képesek az egyéni teljesítmény javítására. Esetükben nem érvényes a granovetteri erős kötések gyengesége¹⁸ tétel (vö. Granovetter 1982), az elsőgenerációsok épp az „erős kötéseiket” használják fel a gazdasági növekedés és a társadalmi integráció megvalósítása érdekében.

ÖSSZEFOGLALÁS

Kolozsvár 1990-ig egyike volt az ország legfontosabb falu-város irányú vándorlási célpontjainak. Számos nehéz- és könnyűipari üzem létesült a szocializmus ideje alatt, és ez kellő felszívódási felületet biztosított a Kolozs megyéből, illetve más régiókból bevándorló falusi lakosságnak.

¹⁷ A kapcsolatok rétegzettségük szerint lehetnek rokoni, baráti, szomszédi, munkatársi, illetve gazdasági, társadalmi-kulturális stb. kapcsolatok. Az elsőgenerációs városlakókra a kapcsolatok sokrétegűsége vagy multiplexitása (vö. Jansen 2000:47) jellemző, azaz hasznossága és funkcionalitása szempontjából az a kapcsolat megőrzendő, amelyben a rokoni, gazdasági, baráti, esetleg a szomszédi kapcsolatrétegek konvergálnak. A kapcsolatok többszörös rétegzettségével magyarázható a baráti, ismerősi, munkatársi kötelekek alacsony száma: ugyanazon személyhez fűződő kapcsolatot inkább sorolják a rokonsági vagy szomszédsági kötelekek közé, mint a kevésbé konkrét definíciójú barát/ismerős kategóriába.

¹⁸ Egy egyén esetén a különböző ismerősi körök (azaz „gyenge társadalmi kötések”) kevésbé fedik le egymást, nem úgy, mint a rokonok vagy barátok (azaz „erős társadalmi kötések”) köre esetén. Épp ezért, egy személy ismerőshálója sokkal ritkábban van szöve, mint baráti kapcsolatrendszere, tehát annak a valószínűsége, hogy ha A ismerőse B és ha A ismerőse C, akkor B is ismerőse C-nek, nagyon kicsi – az ismerősi kapcsolathálókra túlnyomóan az intranzitívitás jellemző. Ezzel szemben a szoros baráti kapcsolatokat inkább a tranzitívással karakterizálják: amennyiben A barátja B és A barátja C, akkor elég nagy valószínűséggel állítható, hogy B és C között is baráti kapcsolat van (Granovetter 1982:105–130). Az ismerősi kapcsolatok intranzitívitása miatt minden egyes személy „összekötő hidat” (Granovetter 1982. 106.) képez a sok ismerősi kör között, ezáltal egy nagyon széles körű, bár gyenge kötésekkel álló kapcsolathálót épít ki. Granovetter kimutatta, hogy a modern piacgazdaság keretei között a gyenge kötések konvertálhatók át gazdasági előnyökké a leghatékonyabban. A gyenge kötések sűrűsége könnyíti meg a társadalmi integrációt, ezek a kötések a legeredményesebb információ-áramoltató csatornák.

Gazdasági helyzetüket tekintve az első- és a nem elsőgenerációs városlakók szubjektív szegénység-mutatói között tapasztalható szignifikáns eltérés: elsőgenerációsok nagyobb mértékben tartják magukat szegényeknek, még akkor is, ha a két alpopuláció szegénységi rátája nem tér el szignifikánsan egymástól. A társadalom szerkezetében elfoglalt helyzetüket tekintve az elsőgenerációs városlakók kiemelten olyan csoportok tagjai, amelyek a piactudományi átmenet által veszélyeztetett helyzetben vannak (többségükben alacsony iskolázottságú, alacsony jövedelemmel rendelkező, fizikai munkát végző alkalmazottak).

A származás és a munkaerő-piaci viszony között szignifikáns összefüggés mutatkozott, az egyes tökéletesség-típusok dimenzióját tekintve szignifikáns eltérések mutatkoztak a származás szerinti alminták között. Az elsőgenerációsok legtöbbször fizikai munkát végző alkalmazottaként vannak jelen a munkaerőpiacon, inkább alacsony és középfokú iskolai végzettséggel, inkább közepes és alacsony szintű ellátottsággal rendelkeznek. A városi származásúak közül legtöbbször kevésbé rutin jellegű munkát végző alkalmazottak, inkább középfokú és magas fokú iskolai végzettséggel, illetve közepes és magas szintű ellátottsággal rendelkeznek.

Az elsőgenerációs kolozsvári városlakók társadalma egy jellegzetesen rokoni társadalom. Kapcsolati tőkéjük túlnyomó és legerősebb részét a vérségi-rokoni, főleg a nukleáris családi kapcsolatok jelentik, de ugyanakkor kiemelten fontos szerep jut a kortárs csoport kritériumai szerint kialakított szomszédi köteléknek is. Kapcsolataik kiépítésének legfontosabb kritériuma a funkcionalitás és a hasznosság. Ilyen értelemben a meglévő kapcsolati tőke fenntartásának és ápolásának legfőbb feltétele a tőke gazdasági tőkévé való konvertálásának egyszerűsége.

FORRÁSJEGYZÉK

Bourdieu, Pierre: „Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke”. In Angélusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, 1997, Új Mandátum Kiadó.

Coleman, John: „Social Capital in the Creation of Human Capital”. In *American Journal of Sociology*. 1998. 91., 1309–1335.

Erikson, Robert–Goldthorpe, John H.: „A kutatás elméleti alapjai, adatai és stratégiája”. In Andorka Rudolf–Hradil, Stefan–Peschar, Jules (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, 1997, Aula Kiadó.

Gans, Herbert J.: *The Urban Villagers. Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York, 1965, The Free Press.

Granovetter, Mark: The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In Marsden, Peter V.–Lin, Nan (szerk.): *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills, 1982, Sage Publications.

Institutul Național de Statistică: *Fișa localității desfășurătoare 1991–2001 (Országos Statisztikai Intézet; Települések kartotékjai)*. 2002.

Jansen, Dorothea: Netzwerke und soziales Kapital. Methoden zur Analyse struktureller Einbettung. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000, Oldenbourg.

Kligman, Gail: *Politica duplicității. Controlul reproducției în România lui Ceaușescu. (A kétszínűség politikája. A népszaporulat ellenőrzése Ceaușescu Romániájában)*. Bukarest, 2000, Humanitas.

Mezei Elemér–Rotariu, Traian: „Asupra unor aspecte ale migrației interne recente din România”. In *Sociologie Românească*. Seria nova 1999. 3.

Nemes Ferenc–Szelényi Iván: *A lakóhely mint közösség*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.

Pásztor Gyöngyi: „Slumosodás és elszegényedési folyamatok Kolozsváron”. In *Erdélyi Társadalom* 2003. 1.

Riesman, David: *A magányos tömeg*. Budapest, 1996, Polgár Kiadó.

S. Nagy Katalin: Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években. In *Replika*. 1998. 26.

Teșliuc, Cornelia Mihaela–Pop, Lucian–Teșliuc, Emil Daniel: *Sărăcia și sistemul de protecție socială*. (Szegénység és szociális védelmi rendszer). Bukarest, 2001, Polirom.

Veres Valér: „A társadalmi struktúra etnikai sajátosságai a poszt szocialista Erdélyben” In *Erdélyi társadalom*. 2003. 1.

Wellman, Barry–Berkowitz, S. D.: „Introduction: Studying Social Structures”. In Wellman, Barry–Berkowitz, S.D. (szerk.): *Social Structures: a Network Approach*. Cambridge, 1988, Cambridge University Press

Weyer, Johannes: „Einleitung. Zum Stand der Netzwerkforschung in den Sozialwissenschaften”. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000a, Oldenbourg.

Weyer, Johannes: „Soziale Netzwerke als Mikro-Makro-Scharnier. Fragen an die soziologische Theorie”. In Weyer, Johannes (szerk.): *Soziale Netzwerke. Konzepte und Methoden der sozialwissenschaftlichen Netzwerkforschung*. München, Wien, 2000b, Oldenbourg.

World Bank: *Romania. Poverty and Social Policy*. 1997

Zamfir, Cătălin (szerk.): *Dimensiuni ale sărăciei (A szegénység dimenziói)*. Bukarest, 1994, Expert.

Zamfir, Cătălin–Zamfir, Elena (szerk.): *Politici sociale. România în context European (Szociálpolitikák. Románia az európai kontextusban)*. Bukarest, 1995, Alternative.